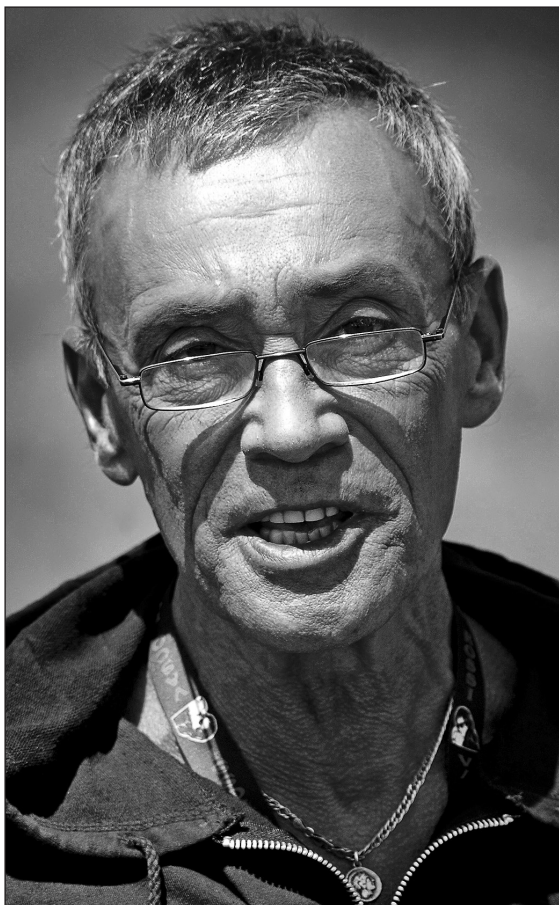

**Stat rosa pristina nomine
nomina nuda tenemus**

Андрій Олегович Добролюбський
(1949–2023)

Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Кафедра історії України

АО:
Nomina nuda tenemus

Меморіальні читання
А. О. Добролюбського

Одеса
2024

УДК 94(100)(477); 902/904(092)(084)

М49

Видання рекомендовано Вченою радою ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».
Протокол №17 від 27 червня 2024 р.

Редколегія:

Головний редактор О. Б. Головка

Ю. А. Добролюбська

О. П. Сєкерська

А. В. Красножон

М 49

АО: Nomina nuda tenemus. Меморіальні читання А. О. Добролюбського. Добірка наукових статей / Колектив авторів за ред. О. Б. Головка; Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського, 2024. – Одеса: Бондаренко М. О., 2024. – 208 с. : іл.

ISBN 978-617-8327-84-2

УДК 94(100)(477); 902/904(092)(084)

Макет та дизайн обкладинки:

Д. А. Топал

ISBN 978-617-8327-84-2

© Автори текстів, 2024

© ПНПУ, 2024

Зміст

Андрій Красножон
NOMINA NUDA TENEMUS
(Ми володіємо простими іменами):
пам'яті Андрія Добролюбського
9

Фотоальбом
15

Історія та теорія археології

Євген Борінштейн
МЕНТАЛІТЕТ ОДЕСИТА: ТВОРЧА СКЛАДОВА
АНДРІЯ ДОБРОЛЮБСЬКОГО
27

Юлія Добролюбська
АРХІВНИЙ ФОНД РОДИНИ ДОБРОЛЮБСЬКИХ
32

Андрій Красножон
ПЕРСПЕКТИВИ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
НА ПРИМОРСЬКОМУ БУЛЬВАРІ В ОДЕСІ
36

Валерій Левченко
ПІДГОТОВКА ТА АТЕСТАЦІЯ КАДРІВ ВИЩОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ
З АРХЕОЛОГІЇ В ОДЕСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ ІСТОРИКО-
АРХЕОЛОГІЧНОМУ МУЗЕЇ
(друга половина 1920-х – початок 1930-х рр.)
43

Ірина Немченко
ПОВСТАННЯ ЧИ РЕВОЛЮЦІЯ:
ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АРСЕНАЛ ОЛДЖЕРНОНА СІДНЯ
51

Світлана Паламарчук
КУЛЬТУРНИЙ ВСЕСВІТ АНДРІЯ ДОБРОЛЮБСЬКОГО
55

Павло Тоцький
КАРДИНАЛ РІШЕЛЬЄ І ГАЛЛІКАНІСТСЬКА КОНЦЕПЦІЯ
УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВОЮ
63

**Археологія та історія доби каменю –
раннього залізного віку**

Наталія Бурдо
ДОМЕСТИКАЦІЯ КОНЯ. ДЕ, КОЛИ, ХТО І НАВИЩО?
72

Оксана Вар'ян
В ПОШУКАХ ІДЕАЛУ: ВЗІРЦЕВИЙ ГРОМАДЯНИН У КОЛЕКТИВНИХ
УЯВЛЕННЯХ АФІНЯН КЛАСИЧНОГО ПЕРІОДУ
78

Михайло Відейко
¹⁴C ДАТИ ТА АБСОЛЮТНА ХРОНОЛОГІЯ КУКУТЕНІ-ТРИПІЛЛЯ:
ЩО І ЯК НАСПРАВДІ МИ ДАТУЄМО?
85

Світлана Іванова
НАРОДЖЕННЯ КУРГАНУ: ПРО ПОЧАТОК НОВОЇ ПОХОВАЛЬНОЇ
ТРАДИЦІЇ АЗОВО-ЧОРНОМОРСЬКИХ СТЕПІВ
91

Олег Савельєв
ДО ПРОБЛЕМИ ФІНАЛЬНОГО ЕТАПУ ІСТОРІЇ ТІРИ
100

Валерій Топчий
КСЕНОФОНТ АФІНСЬКИЙ: СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ
Й ПОЧАТОК ВІЙСЬКОВОЇ КАР'ЄРИ
109

Генадій Тощев, Світлана Андрух
ДОСЛІДЖЕННЯ МАМАЙ-ГОРИ

113

Юрій Чернієнко
ДЕЯКІ РОЗДУМИ ЩОДО ПРЕІСТОРИЧНИХ ЖИТЕЛ
ЗЕМЛЯНКОВОГО ТИПУ

119

Анастасія Ягупова, Олена Секерська, Сергій Маєвський
ВИПАДКОВА ЗНАХІДКА ТЕРАКОТ
НА НІКОНІЙСЬКОМУ ГОРОДИЩІ

128

**Археологія та історія Середньовіччя
та Нового часу**

Serghei Agulnikov
THE NOGAI BURIAL MOUNDS IN SOUTHWEST BUDZAK

134

Ігор Бруяко
ГОРОДИЩЕ КАРТАЛ В ЕПОХУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА РАННЬОГО
НОВОГО ЧАСУ (ЗА АРХЕОЛОГІЧНИМИ МАТЕРІАЛАМИ)

141

Олександр Головко
КОНФЕДЕРАЦІЯ «ЧОРНИХ КЛОБУКІВ» НА ПІВДЕННОМУ КОРДОНІ
РУСІ (КІНЕЦЬ XI – ПЕРША ТРЕТИНА XIII СТ.).

147

Наталія Діанова
ЄВРЕЙСЬКИЙ ФАКТОР В ІСТОРІЇ ОДЕСИ XIX СТ.

153

Віктор Савченко
ДО ПИТАННЯ КЕЛЬТСЬКОЇ «ПРИСУТНОСТІ» В УКРАЇНІ

158

Секерська Олена
КОНІ ІЗ ПОЛОВЕЦЬКИХ ПОХОВАНЬ БІЛЯ С. ВИНОГРАДНЕ
ТОКМАЦЬКОГО РАЙОНУ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ

164

Олександр Смирнов, Леонід Смирнов, Денис Бондаренко
ЩЕ РАЗ ПРО КОЛЕКТИВНЕ СЕРЕДНЬОВІЧНЕ ПОХОВАННЯ
НА О. БЕРЕЗАНЬ

169

Вадим Чепіженко
ТРАГІЧНА ІСТОРІЯ ЕЛІС НОРФОЛКСЬКОЇ,
АБО ЯК БЕЗКАРНО ВБИТИ ОНУКУ КОРОЛЯ?

174

Додаток

Хронологічний покажчик друкованих праць
доктора історичних наук,
професора Андрія Олеговича Добролюбського
Укладач – Ю. А. Добролюбська

183

4. Diogenes Laërtius. Lives of the Eminent Philosophers. Loeb Classical Library, 2 volumes / [translation by R. D. Hicks]. Cambridge, 1925. URL: https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Diogenes_Laertius/home.html
5. Thucydides. History of the Peloponnesian War / [transl. T. Hobbes]. London, 1843. URL: <https://archive.org/details/deipnosophistsoro1atheuoft/mode/2up>
6. Топчий В. І. Відображення політичної боротьби між Афінами та Спартою в працях Ксенофонта Афінського. Матеріали Всеукраїнської конференції студентів і аспірантів «XXIII наукові читання пам'яті Георгія Флоровського». Одеса, 2023. С. 14–18.
7. Sakellariou M. B. The polis-state definition and origin. Μελετηματα 4. Athens, 1989. 514 p.
8. Ставнюк В. В. Становлення афінського поліса. Київ, 2005. 216 с.
9. Simonton M. Classical Greek Oligarchy. A Political History. Princeton, 2017. 376 p.
10. Gaeta L. Athenian democracy and the political foundation of space. Planning Theory & Practice, Vol. 5, No. 4. London, 2004. URL: https://www.researchgate.net/publication/233060569_Athenian_democracy_and_the_political_foundation_of_space
11. Schuller W. Ιστορία της αρχαίας Ελλάδας – Από την κρητομυκηναϊκή εποχή ως το τέλος των κλασικών. Αιώνας, 2001. URL: <https://archive.org/details/SCHULLERWOLFGANG>
12. Aristotle. Nicomachean Ethics. The Greek Text. Complete Works of Aristotle. Delphi Classics. Hastings, 2013. P. 5823-5972.
13. Kagan D. The Fall of the Athenian Empire. Ithaca, London, 1987. URL: <https://archive.org/details/the-fall-of-the-athenian-empire-donald-kagan/mode/2up>
14. Xenophon. The banquet of Xenophon. The whole works of Xenophon / [translate A. Cooper, Spelman, Smith, Fielding]. Philadelphia, 1836. URL: <https://archive.org/details/wholeworksofxeno0oxenouoft/mode/2up>
15. Κορδάτος Γ. Μεγάλη ιστορία της Ελλάδας 3. Αρχαία Β` 500-355 π.Χ. / Αιώνας, 1959. 572 σ.

ДОСЛІДЖЕННЯ МАМАЙ-ГОРИ

Генадій Тоцев

кандидат історичних наук, доцент,
керівник археологічної лабораторії,
Запорізький національний
університет,

Світлана Андрух

кандидат історичних наук, доцент,
Запорізький національний
університет, м. Запоріжжя

Анотація. Могильник Мамай-Гора – відома панятка України. За 34 роки вивчення мультикомплексного могильника тут виявлено більш ніж

тисячу різнодобових об'єктів. Вони датуються епохою неоліту – періодом середньовіччя.

Ключові слова: Мамай-Гора, могильник, доба бронзи, скіфи, середньовіччя.

Abstract. *The Mamai Gora burial ground is a famous monument in Ukraine. Over 34 years of studying the multi-complex burial ground, over a thousand objects of different periods have been identified here. They date back to the Neolithic era – the Middle Ages.*

Key words: Mamai Gora, burial ground, Bronze Age, Scythians, Middle Ages.

Могильник Мамай-Гора – відома пам'ятка біля с. В. Знам'янка Васильовського району Запорізької області. Тут з 1988 р. співробітники археологічної лабораторії Запорізького національного університету проводили дослідження мультикомплексного могильника. Протягом десятиріч тут пройшли практику сотні студентів.

Пам'ятку оглядали, приймали участь у розкопках дослідники з України та інших країн. Звичайно, не обійшов увагою й наш колега та товариш А. О. Добролюбський. Разом зі своїм аспірантом А. Будніковим він вийшов з рейсового автобуса влітку 2009 р. на зупинці автобуса Одеса-Запоріжжя, де його зустріли. Протягом кількох днів він приймав участь у житті та роботі експедиції. На згадку про його приїзд лишилася світлина.

Роботи на Мамай-Горі продовжувалися 34 роки. Специфіка могильника дозволила проводити суцільне розкриття площі пам'ятки. Дослідження проводились як вручну, так і з використанням землерийної техніки – скреперів, рідше – бульдозерів. Таким чином відбувалося максимально повне вивчення пам'ятки.

Підводячи підсумки розкопок за період з 1988 р. по 2021 р., нагадаємо, що дана місцевість притягнула увагу ще людей доби неоліту, які створили тут 2 ґрунтових могильника.

В першому з них було знайдено 26 поховань з окремими ямами для похованих. Його датування – перша половина VI тис до н.е. За рядом ознак (рядове планування, індивідуальні ями, положення та орієнтація, інвентар, наявність вохри) могильник можна порівняти з відомими пам'ятками Азово-Дніпровської культури.

Другий (розкопки 2020 р., до 100 поховань) має ряд відмінностей (відсутність вохри, інвентарю), розглядається як довготривала колективна усапальниця. Датування за даними аналізу кісток людини з п. 14, проведено в Київській радіовуглецевій лабораторії – 6170±70 ВР.

Припускаємо, що могильники належать різним групам неолітичного населення у Нижньому Подніпров'ї. Для отримання більш точного визначення (заключення) необхідні дані ¹⁴C та антропологів.

Рис. 1. Андрій Олегович Добролюбський, О. Клунічева, волонтерка, А. Будніков – аспірант А.О.Добролюбського, Сергій Дробот волонтер, Віктор Джос – співробітник Національного історико-археологічного заповідника «Кам'яна Могила» на розкопках Мамай-Гори.

Наступними за часом виступають рідкі енеолітичні комплекси, з яких одне розглядається як ґрунтове, а три як підкурганні.

Більш інтенсивне дана територія стала використовуватися як некрополь в добу бронзи племенами ямної (18), катакомбної (39), бабинської (7), зрубної (11) та білозерської (6) культур. Померлих хоронили як у вже створених насипах, так і в нових курганах. Паралельно з курганним простежується і ґрунтовий обряд поховання (катакомбна, білозерська культури). Виявлено серію оригінальних артефактів, серед яких прямокутна посудина, орнаментована сокира, набір майстра тощо.

Більшість поховань цього періоду розкидані хаотично навкруги курганного «ядра» з 5 великих насипів, створення яких гіпотетично пов'язане з носіями епохи енеоліту – бронзи.

Короткочасне згасання функціонування могильника спостерігається в перехідний період від доби бронзи до скіфського часу.

Всього два поховальних комплекси – курганний та ґрунтовий – характеризують новочеркаську культуру.

Різкий сплеск росту могильника відноситься до скіфського періоду. Першими за часом виступають 2 кургани-плями, розташовані на захід від великих насипів. На нашу думку, вони можуть бути датовані кінцем VII – першою половиною VI ст. до н.е. і пов'язані з першою хвилею скіфів, які освоюють цю територію. Разом з цим слід відмітити і наявність певних лісостепових рис (опалювання поверхні, форма ліпної корчаги з к.212).

Кінець V–IV ст. до н.е. – час активних поховань (394 комплекси). Вони розташовуються по всіх напрямках від центрального ядра курганів, поодинокі – на західній ділянці. Припускаємо, що над кожним похованням існував різний за величиною насип або ж встановлювались надмогильні знаки.

Переважає більшість поховань належить рядовому населенню. Невелика серія вказує і на захоронення осіб високого рангу. Два захоронення із скорченими на боці похованнями здійснені в західному секторі могильника, ніби окремо. Вони належать, скоріш за все, до соціально заможних осіб.

В похованнях були знайдені кістяки чоловіків, жінок, дітей різного віку.

Більша кількість пограбувань могил відбувалася безпосередньо соплемінниками, в деяких випадках тіла небіжчиків ще не стали тліном.

Поховання супроводжувалися різним інвентарем, серед якого ліпна та гончарна кераміка, амфори, зброя, прикраси, побутові речі. Всесвітню відомість отримали матеріали непограбованого комплексу, де виявлено дуже значний інвентар.

У скіфський період з'являються і позапоховальні комплекси – культово-поминальні ями. Їх кількість на 2020 р. досягла 200.

Ями більшою мірою розташовані на західній і північній периферії могильника, не виключено, що вони маркують його межі у цих напрямках. На південь і схід від курганного «ядра» ями не знайдені, але поховальні комплекси фіксуються. Не виключено, що схоже явище (розташування поминальних ям на межі могильника) може бути відмічене і для інших великих могильників, та жодний з них не був розкопаний повністю.

В ямах знайдені, більшою мірою, уламки ліпної кераміки, амфор, цілих горщиків, кістки тварин, каменів, уламок зернотерки, зернотерка с курантом, зброя, стулки раковин, кістки людей. В заповненні або на дні деяких ям відмічені сліди горіння (вугілля, попіл, шматочки печини). Деякі з них використовувалися неодноразово. Припускаємо, що поруч з ними або над ними розміщувались якісь маркери.

Про відвідування могильника скіфами в III ст. до н.е. свідчать уламки амфор з клеймами, виявлені на могильнику поза комплексами (здійснення тризн?).

Після цього періоду функціонування могильника завмирає, незначною мірою пізніше він використовувався сарматами (2 поховання).

Черговий сплеск використання території могильника спостерігається через ціле століття, в золотоординський і постординський періоди.

Перші захоронення на Мамай-Горі можуть бути пов'язані з кочовими половцями і датовані XIII ст.

Пізніше на могильнику спорадично ховають померлих різні неоднорідні за етнічним складом групи кочових і напівкочових племен, час перебування деяких визначається в цілому XIV – першою третиною XV ст. (і 2 ґрунтові могильники доби середньовіччя), кургани-плями.

Протягом тривалого періоду в даній місцевості відмічається співіснування кочових і осілих племен з населенням, що залишило масштабний некрополь Мамай-Сурка (кінець XIII – початок XV ст.), 1,5 км на схід від Мамай-Гори.

До середини XV ст. могильники припиняють функціонувати, територію освоюють ногайські орди, велике кладовище яких (біля 200 поховань) досліджувалося в західній частині Мамай-Гори.

Археологічні дослідження проводились в комплексі з типологічним, функціональним, порівняльно-історичним аналізом джерел, а також повною обробкою літератури з даної проблематики.

Отримані матеріали мають також велике значення і для міждисциплінарних досліджень. До них залучаються фахівці різних напрямків. Це обумовлено, по-перше, тим, що вперше зібрана максимально повна для скіфського світу антропологічна колекція. Поповнення її під час вивчення могильника, статистична обробка, співставлення з матеріалами розташованих поруч пам'яток скіфського типу, дозволяє вирішити багато різноманітних проблем.

По-друге, на основі значної колекції палеозоологічних матеріалів можлива реконструкція економіки населення даного регіону, її еволюція, в основі якої лежить зміна клімато-географічних умов.

Зі серією виробів з металу проведено металографічний аналіз. Отримані дані свідчать про перспективність таких аналізів і дають підстави для пошуку конкретних центрів кольорової металургії та ремісничих майстерень для виготовлення визначених категорій предметів.

Петрографічні і мінералогічні дослідження дали змогу зробити висновок про мінерали та сировину з каменю, що використовувалися в різних ремеслах, напрямки контактів і зв'язків.

Матеріали розкопок повністю видані у 5 книгах «Могильник Мамай-Гора» [1, 3–6] та окремих узагальнюючих статтях [2, 7–13].

Велася підготовка до проведення польового сезону 2022 р. Але російська навала зірвала плани робіт, усі сподівання на подальші дослідження в найближчі роки...

Список використаних джерел

1. Андрух С. И. Могильник Мамай-Гора. Книга II. Запорожье: Изд-во ЗНУ, 2000.
2. Андрух С. И. О некоторых особенностях погребально-поминальной практики на скифском могильнике Мамай-Гора. Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. 2000. Вип. IX. С. 238–243.
3. Андрух С. И., Тоцев Г. Н. Могильник Мамай-Гора. Книга I. Запорожье: Изд-во ЗНУ. 1988.
4. Андрух С. И., Тоцев Г. Н. Могильник Мамай-Гора. Книга III. Запорожье: Изд-во ЗНУ, 2004.
5. Андрух С. И., Тоцев Г. Н. Могильник Мамай-Гора. Книга IV. Запорожье: Изд-во ЗНУ. 2009.
6. Андрух С. И., Тоцев Г. Н., Тоцев А. Г. Могильник Мамай-Гора. Книга V. Запорожье. Рукопись монографии. 2023. 273 с
7. Андрух С. И., Тоцев Г. Н. Могильник скифского времени Мамай-Гора. Wojciech Blajer (ред.). Peregrinationes archaeologicae in Asia et Europa Joanni Chochorowski dedicatae, Wydawnictwo Profil-Archeo. Uniwersytet Jagielloński Instytut Archeologii. Krakow, 2012. С. 485–490.
8. Андрух С. И., Тоцев Г. Н. Археологические культуры Северного Причерноморья в фокусе Мамай-Горы. Древние некрополи: погребально-поминальная обрядность. архитектура и планировка некрополей. Труды ИИМК. СПб. 2018. С. 232–340.
9. Andrukh S. I., Toshev G. N. Ein frühskythischer Grabkomplex vom Mamai-Gora. Reiternomaden in Europa. Halle-(Saale). 2022. S. 71–77.
10. Тоцев А. Г. Погребальный обряд поздних кочевников Нижнего Поднепровья XV-XVI вв. ССПК. Т. XVIII. 2015. С 187–197.
11. Тоцев А. Г. Типология погребальных конструкций ногайского могильника Мамай-Гора в Нижнем Поднепровье. Наукові праці історичного факультету ЗНУ. 2014. Вип. 41. С. 357–362.
12. Тоцев А. Г., Каськова Л. Ф., Артемьев А. В. К показателям стоматологических заболеваний детей ногайского населения Украины XV века (по антропологическим материалам могильника Мамай-Гора: взгляд в свете новых методов исследования. Український стоматологічний альманах. Київ. 2020. №3. С. 62–68.
13. Tošćev G. N. Die neolithische Nekropole Mamaj-Gora im unteren Dneprgebiet. Godišnjak. Knjga. Band XXXIV. Centar za balkanološka ispitivanja. Sarajevo, 2005.

Наукове видання

**АО:
Nomina nuda tenemus**

Меморіальні читання
А. О. Добролюбського

Українською та англійською мовами

Підписано до друку 27.06.2024 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Гарнітура Alegreya
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 12,1. Наклад 100 прим.
Зам. № 1706/1

Надруковано з готового оригінал-макета у друкарні «Апрель»
ФОП Бондаренко М. О.
65045, м. Одеса, вул. В. Арнаутська, 60
Тел.: +38 (048) 703 11 86
info@aprel.od.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців ДК № 4684 від 13.02.2014